

ИИТАРАТУРА
МАСТАИЦТВА

У ПАЛОНЕ ВЫСОКАГА ДУХУ

Полацкая зямля знаходзілася на старажытным шляху з арагаў у грэкі. Гэта садзейнічала хуткаму распаўсюджанню ў ёй хрысціянскай веры і развіццю духоўнай культуры. Візантыя везла чарнігаўскім, полацкім і пскоўскім князям, як сведчыць В. Коўтун, "вялікую хрысціянскую сябру", яна несла народам "збаўненне ад слялога неувядува". У XI-XII стст. Полацк становіцца цэнтрам кніжнасці: тут перапісваюцца кніжкі, вядзецца летапісанне. Гэта быў перыяд росквіту культурнага жыцця на Полацкай зямлі.

Разам з тым, працэс хрысціянізацыі славянскіх народаў быў досыць складаным. Паганская вера моцна трымала ў сваім палоне свядомасць чалавека. В. Коўтун, застаючыся вернай у адлюстраванні рэальнай гісторыі, не абыходзіць моманты такога процістаяння.

Чым больш мацнела хрысціянская вера, тым больш пралівалася людской крыві, барацьба паміж Полацкам, Ноўгарадам і Кіевам за вярхоўную княжацкую ўладу рабілася ўсё больш жорсткай і вясціліскай. Дванаццатае стагоддзе пачыналася "трывожна і неміпасэрна".

Гісторыя Полаччыны пададзена рэтраспектыўна, праз усламіны галоўнай герані твора Еўфрасіні Полацкай. Яна, ігумення, напрыканцы свайго доўгага манаскага жыцця апынуўшыся на святой зямлі Галілеі, просіць у таго, каму амаль усё жыццё аддана служыць, дазволу "пусціць кола памяці праз жыццёвы круг". Ёй гэта было край неабходна для некага свайго ўнутранага падсумавання: ці так пражыла? Ці ўсё зрабіла як трэба? І не толькі для гэтага — ёй хацелася, перш чым навечна растварыцца ў вялікім духоўным космасе, яшчэ раз дакрануцца да таго зямнога, "чалавечага", людскога, што моцна трымала яшчэ душу і сэрца герані. І яна зірлася... Усё глыбей і глыбей — у тыя далёкія часіны, калі яна, князьёна са слаўнага роду Ізяслававічаў, лёгка хадзіла па яркай раскошы травы, слухала раку, спевы птушак. Яе, маханіно, нібыта нехта гукнуў, клікаў у далёкую маладосць, калі яе, юначку, збіраліся выдаць замуж за смалянна Ярапока, то вяртаў у вузенькія сцены сафійскай галубіцы, дзе яна прызвычайвалася да свайго цяжкага манаскага жыцця.

Мастацкая плынь змянілася, яна — у руху: то спакойная і лавольная, то вогненна-выбухова. Апаўдальная плынь віруе, уцягваючы ў сабе ўсё новае часавяе і прастварая сферы, мяжуючы жыццё рэальнае, рацыянальнае і ірацыянальнае, трызненні, відзежы. Апошняя беспералына ўліваюцца ў сядомае жыццё герані. Але дынаміка апавядання не перашкаджае вяртацца перадаваць атмасферу і філасофскую глыбіню гістарычнага часу і, нароўні з гэтым, акрэсліваць аблічча чалавека, яго унікальнасць. Такім чынам, форма цэлага ў В. Коўтун узнікае не столькі на ўзроўні мастацкага вобраза, колькі на ўзроўні твора. У рамане "Пакліканьні", як было раней у "Крыжы міласэрнасці", пісьменніца паяноўвае ў адным эпічным малюнку рух народа, дзеі вялікіх мас людзей з рухам

ня атрады якога набліжаліся да межаў Полацкага княства. Не лепшай была сітуацыя і ўнутры Полацка: паміж імі варажнеча паміж полацкімі князямі Давыдам і Барысам. Такім чынам, Полацк спешна рыхтаваўся да абароны.

Атмасфера напружання змяняецца вярзымымі малюнкамі трагічных падзей вайны, калі, кажучы словамі аднаго з персанажаў, "сам іспра з пекла вылез і ўсё перавярнуў на свеце". Крыўдкая зямля ўсеяна акрываўленымі трупамі ратнікаў Рагвалода і Давыда. Здаецца, па ўсёй зямлі распаўзлося адно зло, і гэта было страшней за чуму, хваробу цілесную, якая таксама забірала ў той год тысячы чалавечых жыццяў.

Барацьба добра і зла, па В. Коўтун, закладзена ў прыродзе, створанай Самім Творцам: "Калі семя Божае прымаецца, нараджаецца прага знішчыць яго...". Добра і зло — пачаткі субстанцыяльныя, узаемазалежныя. На гэту павінна быць антытэза. Гэта закон, і ён пакладзены ў аснову Сусвету: "Усё знаходзіцца ўлучнасці з таго часу, як Сусвет утрымліваецца Боскай воляю, і моры на зямлі абмежаваныя пяском, і пяском ачышчаюцца рэчышчы рэк, вялікіх і малых, і сонца гарыць наспына, і са страхам свеціць начны месяц...". І толькі любоў можа процістаяць злу, бо "пяскаска Боскага напоўнена зямля. Любоўю Ягонаю... Як і кожны з нас...".

У рамане В. Коўтун улада — гэта зло абсалютнае. Праблема ўлады — адна з цэнтральных у творы. Перагортваючы адну за адной старонкі крывавыя бітвы за княжы сталец, пісьменніца імкнецца высветліць тую вялікую таямніцу, якую тоіць у сабе "д'ябальская спакуса ўлады і ўсялякая магчымасць быць мацней за іншага чалавека. І мацней настолькі, што можа нават забраць у таго дар Боскі — жыццё". Рух гісторыі — гэта таксама барацьба за ўладу.

Свет і чалавека ў стане ўратаваць толькі безумоўная хрысціянская імператывы: старазапаветнае "не забі" і евангельскае "не супраціўляйся злу". Любоў супраць зла — так можна вызначыць адзін з галоўных момантаў этычнай праграмы аўтара "Пакліканых". І гэта не абстрактная філасофема, праграма гэтая "матэрыялізуецца" ў вобразе галоўнай герані Еўфрасіні Полацкай — адной з "пакліканых".

В. Коўтун з самага пачатку адмовілася ад ідэалізацыі свайго герані. Яна — спрэс проціборства зямнога і духоўнага. Зямное, цялеснае моцна трымала яе ў сваім палоне, але яна ўпарта адмаўлялася ад усіх радасцей зямных, бо "іншае маю зрабіць". Ды і наогул, "што з таго, калі жаніліся людзі, выходзілі замуж, княжылі?" Усё гэта праходзіць бяследна, "слава зямная, быццам попел, рассяеваецца". Яшчэ юніца Еўфрасіня (у міры Прадслава) далучылася да кніжных навук, вивучала мовы, у тым ліку і грэчаскую — у пісца Данілы. Яна з асабівай пашанотай ставілася да вялікай святой Еўфрасіні Александрыйскай, і наогул яе думкамі вадодлі людзі моцнага духам, "жанчыны даўніх летаў", якія, "прыняўшы моц мужчынскую, адсеклі ад сябе грахі зямныя мя-

родзь моцаю егіпецкіх пустэльнікаў і затворнікаў афонскіх Тааіх, каб змагаць мяцяжы душы, і пустаслоўе, і аблудліваць праз доўгія леты".

Любоў і ўсёдаравальнасць — вось галоўная ісціна, за якую змагалася геранія В. Коўтун. Менавіта ёю яна і кіравалася тады, калі прасіла епіскапа вызваліць "смерд" тых, якія на капішчы не ведалі, што дзеюць, і калі заступалася за Кірыка, народнага бунтара, што асмеліўся яе, маханіно, узяць у полацкія поруб, у знакамітую на ўсёй Полаччыне вязніцу, дзе сядзелі самыя жорсткія забойцы і рабаўнікі...

Геранія В. Коўтун — гэта сакральны вобраз у беларускай літаратуры (калі разумець пад сакральнасцю якасць, што валодае абавязковым станючым маральным зместам. Нароўні з вобразамі Міхала ("Новая зямля"), Васіля Дзятліка ("Палеская хроніка"), Сцеланіды Багацькі ("Знак бяды") В. Коўтун прапануе грамадскасці "мадэль" беларускага хранатопіа, які мае сваю сістэму каштоўнасцяў, вымярэння — абсалютную арыентацыю на хрысціянскае светаадчуванне, калі быццё і небыццё ўспрымаюцца як манада ў манадзе. Еўфрасіня Полацкая — асоба адраджэнскага кшталту. З шэрагу сусветна вядомых: Скарына, Будны, Цётка. Яна — "пакліканая" асоба, пакунціца, якая, падобна Настаўніку, бярэ на сябе грахі чалавека. І пры ўсім гэтым яна захоўвае "непадзельную сутнасць".

Сон, трызненне, відзежы — структурная аснова вобраза Еўфрасіні. Але ўсё гэта не зніжае рэальна-жыццёвага напам'янення герані. Нават наадварот, толькі падкрэслівае яе канкрэтна-гістарычнае аблічча.

Калі працягваць гаворку пра адметнае, трэба адзначыць і мову: яна стыпізавана пад узоры старажытнай, што стварае эфект адмысловага першабытнага душэўнага настрою, эфект прысутнасці гістарычнага часу.

У свой час А. Сямёнава, маючы на ўвазе раман "Крыж міласэрнасці", адзначала, што ў прозе В. Коўтун "усё па максімалісцкай сістэме каштоўнасцяў, дзе мастацкае павінна сусіцца з даследчым, дакументальным, фактаграфічным, дзе строгая логіка думкі павінна спалучацца з натхненнымі фарбамі і мелодыямі душы, уласобнымі ў водары часу, у сувязі галоўнага і нібыта нязначнага, што, аднак, стварае непадробнасць і вышыню жыцця. Жыццё ў розных яго праявах". Гэтым жа мастацкім крэда кіравалася пісьменніца і пры напісанні "Пакліканых".

Раман "Пакліканьні" В. Коўтун адкрывае новай магчымасці дакументальна-мастацкай прозы. Гэты твор паяноўвае, сінтэзуе ў адно мастацкае цэлае гісторыю, дакумент, літаратурнае ўяўленне як "волю да звышбыцця" (Г. Башляр) і элементы "Жыцця". Толькі пра наватарства кнігі лепш сказаць пазней, калі раман будзе закончаны (цяпер пісьменніца працуе над другой кнігай "Пакліканых"). Сёння можна сцвердзіць толькі адно: кніга гэта адметная, і стасуецца яна не толькі з той літаратурай, якая была, але і з той, што яшчэ будзе.